

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN İQTİSADIYYATINDA XARİCİ BANK KAPİTALININ İŞTİRAKININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İxtisas: 5310.01 - Dünya iqtisadiyyatı
Elm sahəsi: 53 - İqtisad elmləri

İddiaçı: Erkin Kamil oğlu Dilbazi

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı - 2025

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. XX əsrin sonlarından başlayaraq maliyyə qloballaşmasının sürətlənməsi və dünya təsərrüfatındakı dəyişikliklər, xüsusilə xarici bank kapitalının milli iqtisadi inkişafa artan təsiri, eləcə də yeni risk və imkanlar xarici kapital axınlarının rolunun daha dəqiq müəyyənləşdirilməsini zəruri etmişdir. Beynəlxalq maliyyənin tənzimlənməsi və dərin iqtisadi qütbləşmə fonunda, xarici bank kapitalı milli iqtisadiyyatda mühüm rol oynayır.

Xarici kapital axınlarının səbəblərinə müxtəlif iqtisadi məktəblər tərəfindən yanaşmalar fərqlidir. Neoklassiklər gəlirlilik fərqlərinə, keynsçilər makrosəviyyəli tənzimləməyə, post-keynsçilər isə monetar amillərə üstünlük verirlər. Müasir yanaşmalar isə mikro səviyyədə təsir edən faktorları önə çəkir. Xarici bank kapitalı axınları, gəlirlilik, likvidlik, faiz dərəcəsi və tənzimləmə kimi amillərlə formalaşır. Lakin global maliyyə dövrlərinin dəyişkənliyi bu axınların dinamikasını çətinləşdirir.

Azərbaycan iqtisadiyyatında xarici bank kapitalının rolu seçilən nəzəri yanaşmalardan asılıdır. Müstəqillik dövründə bank sistemində proseslər ziddiyyətli olmuş, xarici kapitalın iştirakı isə struktur, konservativ siyasət və neft bumu kimi amillərlə müəyyən olunmuşdur. Bank sektorunda yüksək konsentrasiya və institusional çatışmazlıqlar resursların real sektora ötürülməsini məhdudlaşdırmışdır. 2014–2016-cı illərdəki iqtisadi geriləmə isə bank sektorunda sabitliyi pozmuşdur.

Bu baxımdan, 2016-cı ildə qəbul olunmuş “Milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə” və “Maliyyə xidmətlərinin inkişafı üzrə Strateji Yol Xəritələri”ndə bank sistemində struktur islahatlar prioritet kimi müəyyən edilmişdir. Təcrübə göstərir ki, təkcə kapitalın keyfiyyətinin artırılması sistemli problemlərin həlli üçün kifayət etmir. Yüksək konsentrasiya, resurslara qeyri-bərabər çıxış və məhdud xidmətlər şəraitində kapitallaşmanın artımı real sektora resurs ötürülməsindəki çatışmazlıqları tam aradan qaldıra bilmir. Buna görə də, xarici bank kapitalının effektivliyi təkcə kapital adekvatlığı ilə deyil, həm də inkişafyönlü infrastruktur yaratmaq qabiliyyəti ilə ölçülməlidir.

Bank kapitalının sürətli mobilizasiya potensialı nəzərə alınaraq, milli iqtisadiyyatın bu imkanlardan faydalanması vacibdir. Lakin

Azərbaycan iqtisadiyyatının və bank sektorunun zəif inkişafı və spesifik xüsusiyyətləri fonunda, xüsusilə qısamüddətli borc kapitalı formasında xarici kapitalın iri miqyasda cəlbi struktur dayanıqsızlığına səbəb ola bilər (2008-ci il böhranı zamanı Qazaxıstan, Rusiya və s. ölkələrdə olduğu kimi). Bununla belə, inkişaf meyilləri nəzərə alınaraq, xarici bank kapitalının iştirakının və səmərəliliyinin artırılması zəruridir. Beləliklə, təqdim olunan faktlar mövzunun elmi və praktiki aktuallığını təsdiqləyir.

Tədqiqatın müxtəlif prizmadan araşdırılması məqsədəmüvafiqdir. Buraya milli iqtisadi inkişafda xarici iqtisadi əlaqələrin və maliyyə resurslarının cəlbi, kapitalın beynəlxalq hərəkətinin xüsusiyyətləri və qlobal maliyyə bazarının integrasiyasından faydalanan bank fəaliyyəti mexanizminin təsiri daxildir.

“Kapital” anlayışı iqtisadi kateqoriya kimi kapitalist formasiyadan əvvəl də müxtəlif iqtisadi məktəblər tərəfindən izah olunmuşdur. Sonrakı dövrlərdə kapitalın beynəlxalq hərəkət formaları klassik iqtisadçılar – A. Smit, D. Rikardo, C. Stüart Mill və b. tərəfindən təhlil edilmişdir. Kapital hərəkətliliyi ilə bağlı nəzəriyyələr əsasən iki qrupa bölünür: 1)ənənəvi nəzəriyyələr – neoklassik (R. Nürkse, R. Lukas, M. Gertler, R. Kinq, S. Rebelo, A. Razin, P. Atras, R. Kaballero və digərləri), neokeynsçi (R. Harrod, L. Metzler, A. Biankareli, A. Kaldenbrunner, R. Andrade, D. Prates və başqaları) və marksist yanaşmalardır.

Kapital axınlarının ikinci qrupunu müasir nəzəriyyələr təşkil edir: TMK konsepsiyası (R. Vernon, R. Kouz, S. Haymer, C. Danning), portfel investisiyalarının beynəlxalq hərəkətliliyi (H. Markoviç, C. Tobin, N. Kaldor, U. Braynard və b.). Bank kapitalının beynəlxalq axını və onun milli iqtisadiyyatlara təsiri J.M. Milesi-Ferretti, E. Levi-Yeyati, V. Bruno, S. Avciyev, H.S. Şin, F. Leyn, F. Nipmen, K. Kornelia, R. Korrea və digərləri tərəfindən təhlil edilmişdir. Xarici bank kapitalı üzrə tədqiqatlar əsasən ümumi kapital axınları çərçivəsində aparılır. Borc kapitalı isə bu axınların əsas komponenti kimi əsasən makrosəviyyədə və maliyyə sisteminin borclanma dayanıqlığı kontekstində araşdırılır.

Müstəqillik dövründə Azərbaycanın milli iqtisadi sisteminin formalaşması və inkişaf strategiyaları ilə bağlı yerli alimlər – A.Ələsgərov, Ş.Hacıyev, R.Həsənov, Ə.Muradov, E.Rüstəmov, Ə.Bayramov, M.Quliyev, M.Həsənli, Ə.Ələkbərov, F.Mürşüdlü,

M.Bağırov, Z.Məmmədov, E.Sadiqov, R.Əliyev, N.Xudiyev və b. – müxtəlif sahələr üzrə mühüm tədqiqatlar aparmışlar. Bu işlər əsasən xarici resursların rolu, kapitalın beynəlxalq hərəkəti və bank fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi kimi sahələri əhatə etmişdir. Lakin qloballaşma, istehsalın beynəlmilləşməsi və iqtisadi açıqlığın artması şəraitində milli iqtisadiyyatın inklüziv inkişafı və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması əsas prioritet olmalıdır. Xüsusilə, “kiçik iqtisadiyyat” statuslu və yeni müstəqillik qazanmış Azərbaycan üçün bu meyllərə qarşılıqlı təsir baxımından yanaşma xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Tədqiqat obyektini Azərbaycan iqtisadiyyatı və milli bank sektorunun inkişaf xüsusiyyətləri təşkil edir. Tədqiqatın predmetini isə milli iqtisadi inkişafda xarici bank kapitalının iştirakının səmərəliliyi və perspektivlərinin qiymətləndirilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi - Azərbaycan iqtisadiyyatında xarici bank kapitalının iştirakının funksional və institusional xüsusiyyətlərini identifikasiya etməklə, onun milli iqtisadi inkişafa təsirinin yüksəldilməsi üzrə təkliflərin formalaşdırılması hesab edilir.

Qlobal maliyyə şəraitinin dəyişməsi fonunda bu məsələ yalnız bank sektoru üçün deyil, ümumilikdə milli iqtisadi inkişafın davamlılığı və inklüzivliyinin təmin olunması baxımından da aktualdır. İqtisadi inkişaf strategiyalarının hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı tədqiqat vəzifələri müəyyənləşdirilmişdir:

- Müasir inkişaf mərhələsində kapitalın, o cümlədən bank kapitalının beynəlxalq hərəkətini meydana gətirən amillərin kompleks təhlili;
- Milli bank sisteminin struktur xüsusiyyətləri fonunda xarici bank kapitalının iştirak perspektivinin inkişafın funksional və institusional aspektlərindən qiymətləndirilməsi;
- Bank sektorunun xarici bank kapitalına münasibətdə təşkilati-hüquqi institusional tənzimləmə, o cümlədən risk əsaslı prudensial tənzimləmə çərçivələrinin təhlili;
- Xarici bank kapitalının maliyyələşmə ehtiyacının qarşılınmasında iştirakının milli inkişaf hədəfləri baxımından səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;
- Milli iqtisadi inkişaf və islahat strategiyalarının hədəflərinə uyğun

olaraq xarici bank kapitalının iştirak perspektivlərinin qiymətləndirilməsi və səmərəli realizasiya yollarının müəyyənəşdirilməsi.

Tədqiqat metodları. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasını kapitalın beynəlxalq hərəkəti ilə bağlı nəzəriyyələr, maliyyə qloballaşması şəraitində bank kapitalı üzrə müşahidə olunan proseslər, iqtisadçıların və ekspertlərin təhlilləri, Azərbaycan bank sisteminin hüquqi tənzimlənməsi ilə bağlı qanunvericilik aktları, strateji inkişaf sənədləri və beynəlxalq təcrübələr təşkil edir.

Metodoloji yanaşmada xarici kapitalın yalnız resurs təminatı deyil, həm də davamlı və inklüziv inkişaf potensialı baxımından kompleks qiymətləndirilməsi önə çəkilir.

Tədqiqatda sistemli və statistik təhlil, analitik ümumiləşdirmə, induksiya-deduksiya, müqayisə və digər iqtisadi təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Dissertasiya işində aparılan təhlillər nəticəsində müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar aşağıdakılardır:

- Milli iqtisadi artımın (xüsusilə neft bumu dövrü) təhlili bank sektorunun maliyyə vasitəçiliyinin əsasən tsiklik xarakter daşdığını və istehlak yönümlü məcmu tələbin maliyyələşdirilməsinə yönəldiyini göstərir;

- Neft bumu mərhələsi bank sektorundakı daxili konsentrasiya, risk idarəetmə sistemləri, dayanıqlı biznes modellərinin çatışmazlığı və s. kimi problemləri arxa plana keçirmişdir. Makroprudensial tənzimləmədəki boşluqlar isə bank sektorunun struktur zəifliklərinin aradan qaldırılmasına imkan verməmişdir;

- Müstəqillik dövründə xarici bank kapitalına münasibət dəyişkən olub. 2000-ci illərdə məhdudiyyətlər aradan qaldırılsa da, ölkədə ehtiyatlı mövqe qorunub. Milli iqtisadiyyatın kiçikliyi və neft bumu mərhələsində fiskal siyasətin xarakteri milli iqtisadiyyatın xarici bank kapitalı üçün cəlbediciliyini azaldıb, nəticədə ölkədə fəaliyyət göstərən xarici kapitallı banklar sistem əhəmiyyətli oyunçulara çevrilə bilməmişdir;

- 2015-ci ildən artan maliyyələşmə ehtiyacları bank sektorunun rolunun güclənməsini şərtləndirib. 2016-cı ildən aparılan sağlamaşdırma nəticəsində bir sıra, xüsusən xarici kapitallı bankların

lisenziyası ləğv edilib. Hazırda xarici kapitallı banklar bu sektor üzrə aktivlərin təxminən 1/5-ni təşkil etsə də, əsasən kiçik və orta banklardır və geniş maliyyələşmə ehtiyaclarını qarşılayacaq potensialları yoxdur;

- Orta və uzunmüddətli dövrdə xarici bank kapitalının cəlbi sektorun kapitallaşması və konsolidasiyasını sürətləndirə, rəqabəti artıraraq xidmətlərin keyfiyyətini yüksəldə və qabaqcıl təcrübələrin tətbiqinə şərait yarada bilər. Kapitallaşmanın artması isə ümumi iqtisadi inkişafı dəstəkləməklə yanaşı, nəzarət və tənzimləmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini də zəruri edəcək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya çərçivəsində aparılmış tədqiqatlarda əldə olunmuş nəticələrə əsaslanaraq aşağıdakı mülahizələri elmi yenilikləri kimi dəyərləndirməyi məqbul hesab edirik:

- Kapital axınlarının beynəlxalq hərəkəti ilə bağlı fərqli nəzəri paradigmlər və bu axınların milli iqtisadiyyatlar üzərindəki fərqli təsirləri qiymətləndirilmişdir;

- Azərbaycanın milli bank sisteminin təkamül prosesi struktur və tsiklik amillərin bazasında təhlil edilərək, sistemik risk mənbələri müəyyənləşdirilmişdir;

- Bank sektorunda konsentrasiya səviyyəsi Herfindal-Hirşman indeksi və həmçinin bankların aktivlər, kredit və əmanətləri üzrə payları əsasında qiymətləndirilmiş, mövcud perspektiv inkişaf hədəflərinə adekvatlığı dəyərləndirilmişdir;

- Xarici bank kapitalına münasibətdə hüquqi-normativ baza və prudensial tənzimləmə çərçivələri Bazel şərtlərinin bazasında kompleks qiymətləndirilmişdir;

- Milli iqtisadiyyatda bank kapitalından istifadə səmərəliliyinin və ötürücülük qabiliyyətinin yüksəldilməsi və xarici bank kapitalının iqtisadi inkişafda funksional iştirakının artırılması yolları faktiki məhdudiyyətlər fonunda dəyərləndirilmiş və müvafiq siyasət xarakterli təkliflər verilmişdir;

- Post-neft erasında qeyri-neft və innovativ əsaslı milli iqtisadiyyatın daima yüksələn maliyyələşmə ehtiyacının qarşılınması üçün xarici bank kapitalından perspektiv istifadə istiqamətləri və mexanizmləri haqqında təkliflər verilmişdir;

- Xarici bank kapitalının cəlbinin stimullaşdırılması üçün başlıca islahat istiqamətləri makrosəviyyədə təhlil edilərək, müxtəlif beynəlxalq

reytinglərin metodologiyasına uyğun siyasət tövsiyələri təqdim edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat nəticələri və irəli sürülən təkliflər milli iqtisadiyyatın qarşısındakı islahat çağırışları baxımından həm praktiki, həm də nəzəri əhəmiyyət daşıyır. Bu nəticələr beynəlxalq iqtisadiyyat, beynəlxalq maliyyə, bank fəaliyyəti və maliyyə siyasəti kimi sahələrdə tədrisdə, həmçinin milli inkişafın dayanıqlığı və inklüzivliyinin tədqiqində, maliyyə və bank sektorunda islahatların səmərəliliyinin artırılmasında elmi istinad mənbəyi kimi istifadə oluna bilər. Tədqiqatda bir sıra beynəlxalq tənzimləyici və metodoloji sənədlərə, eləcə də global reytinglərə və ölkə təcrübələrinə istinad olunması onun nəzəri-praktiki əhəmiyyətini daha da gücləndirir.

Aprobasiya və tətbiqi. Tədqiqat işinin əsas nəzəri, praktiki müddəa və nəticələri həm ayrı-ayrılıqda hər bir paraqraf və fəsilin yekununda, həmçinin icmal və integrativ olaraq dissertasiya işinin sonunda on iki bənddə verilmişdir. Dissertasiya işinin əsas müddəaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin müvafiq kafedralarının seminarlarında, respublika və beynəlxalq elmi konfranslarda təqdim edilmişdir. Dissertasiya tədqiqatları üzrə müəllifin 9 elmi məqaləsi və 2 konfrans tezisləri nəşr edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısı olmaqla 157 səhifə həcmindədir. Dissertasiyada 3 sxem, 7 cədvəl, 11 qrafik və 16 diaqram istifadə edilmiş, 157 müxtəlif adda ədəbiyyat göstərilmişdir. Giriş hissəsi 18 722 işarə, birinci fəslə 87 422 işarə, ikinci fəslə 61 949 işarə, üçüncü fəslə 75 191 işarə, nəticə hissəsi isə 10 722 işarə olmaqla, ümumilikdə dissertasiya işi 254 326 işarədən ibarətdir.

Dissertasiya işinin strukturu

Giriş

I Fəsil. Xarici kapitalın iqtisadi inkişafda iştirakının nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. Kapitalın və onun beynəlxalq hərəkətinin iqtisadi mahiyyəti, səbəbləri və formalarının seçimi şərtləri

1.2. Xarici bank kapitalın milli iqtisadiyyata nüfuzunun tənzimlənməsi zərurəti və alətləri seçiminin əsaslandırılması

1.3. Milli iqtisadiyyata xarici bank kapitalın cəlbinin forma, üsulları və vəzifələri

II Fəsil. Xarici bank kapitalının Azərbaycanın bank sistemi və iqtisadi inkişafına təsiri xüsusiyyətləri

2.1. Xarici kapitalın milli bank sisteminin formalaşması və rəqəbətliyyəsinə təsiri xüsusiyyətləri

2.2. Xarici bank kapitalının milli bank sistemində iştirakının təşkilati-hüquqi əsasları və xüsusiyyətləri

2.3. Milli iqtisadiyyatın maliyyə təminatı və xarici bank kapitalının iştirakı səviyyəsinin qiymətləndirilməsi

III Fəsil. Milli bank sisteminin dünya maliyyə bazarına integrasiyası və onun iqtisadi inkişafa təsiri perspektivləri

3.1. Azərbaycanda xarici bank kapitalının tənzimlənməsi üsulları və nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsi vəzifələri

3.2. Qlobal maliyyə mühiti dəyişiklikləri fonunda xarici bank kapitalından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolları

3.3. Milli iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi və bank sisteminin gücləndirilməsində xarici bank kapitalının iştirak perspektivləri

Nəticə və təkliflər

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

Əlavələr

Dissertasiya işinin əsas məzmunu

Dissertasiya işinin birinci fəslı “Xarici kapitalın iqtisadi inkişafda iştirakının nəzəri-metodoloji əsasları” adlanır. Burada, kapital və onun beynəlxalq hərəkətinin iqtisadi mahiyyəti, səbəbləri və formalarının seçimi şərtləri tədqiq edilir.

Kapital iqtisadi fəaliyyətin mühüm faktoru və resurslardan biri kimi həmişə iqtisadi nəzəriyyələrin tədqiqat predmeti olmuşdur. Adam Smit sabit (məhsul istehsalında istehlak olunmayan fiziki aktivlər) və dövrüyyə (istehsal prosesində istehlak edilən fiziki aktivlər) kapitalı şəkildə bölgü aparmışdır. Klassik və neoklassik yanaşmalarda kapitala istehsal amillərindən biri (əmək və torpaqla birgə) kimi baxış geniş yayılmışdır. Con S Mill isə kapitalı pulla fərqləndirərək, hesab edirdi ki pul sadəcə istehsal prosesini təşkil edən elementlərin mübadiləsini təmin edən vasitədir. Marksist yanaşmada isə kapital satılaraq gəlir məqsədli əmtəələrin əldə edilməsini təmin edən pul vəsaiti kimi qiymətləndirilirdi. Daha müasir iqtisadi yanaşmalarda isə kapitalın bu forması məhz “maliyyə kapitalı” kimi adlandırılır.

İqtisadi ədəbiyyatlarda maliyyə kapitalının mahiyyətinə yanaşmalar müxtəlifdir. Henri Corca görə, qiymətli kağızlar və digər oxşar alətlər həqiqi kapital deyil, sadəcə bir sinfin digərinin gəlirlərinə uyğunlaşması gücünü təmsil edir, onların artımının cəmiyyətin ümumi sərvətinə təsiri yoxdur. Verner Sombart və Maks Veber kapital anlayışını ikili mühasibatlıqda mənfəət məqsədilə əks olunan sərvət kimi izah edirlər. Bem-Baverk isə kapitala istehlak məhsullarının istehsalında istifadə edilən əmtəə kimi baxaraq, onu istehsalın dönmə qabiliyyəti ilə ölçməyi daha məqsədəuyğun hesab edir.

Kapitalın ölkələrarası hərəkəti əmtəələrlə ticarət və əmək miqrasiyasından daha gec formalaşmış. Bunun başlıca səbəbi kapitalın ölkə daxilində adekvat yığıcı səviyyəsinə çatmadan, onun ixracının faydasız olması idi. XVII-XVIII əsrlərdən etibarən sənaye inqilablarının yaratdığı üstünlüklər və kapitalist iqtisadi münasibətlər sisteminin inkişafı sayəsində ilkin yığıcı mərhələsi sonlanmış, nəticədə kapitalın beynəlxalq axınları genişlənməmişdir.

XX əsrin ikinci yarısından etibarən sürətlənən maliyyə globalaşması xarici investisiya məhdudiyyətlərinin azalması və

texnoloji yenilik nəticəsində kapitalın beynəlxalq hərəkətində ciddi artım baş vermişdir. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına görə, xarici kapitalla investorun təkrar investisiyaya çevrilən mənfəət payı, verdiyi kreditlər, eləcə də əsas şirkətdən alınan qısa, orta və uzunmüddətli borclar daxildir. Bu yanaşma xarici kapitalın tərifini xeyli genişləndirir, resursların milli və coğrafi mənbələrinin əhəmiyyətini azaldaraq, qloballaşma tərəfdarlarının maraqlarına xidmət edir.

Kapital axınlarının iqtisadi mahiyyəti və səbəbləri barədə neoklassik yanaşmaya əsasən, kapital aşağı gəlirliliyə malik ölkələrdən yüksək gəlirli ölkələrə doğru istiqamətlənir. Piter Henri maliyyə bazarlarının liberallaşmasının inkişaf etməkdə olan ölkələrdə (İEOÖ) gəlirliliyi artırdığını və kapital axınlarının gücləndiyini qeyd edir. Bu yanaşma, Solounun neoklassik iqtisadi artım modelinə uyğun gəlir.

Fikrimizcə, bu mülahizə mübahisəlidir. Kapital axınının liberallaşmasının məqsədi təkcə xarici investorların daxili bazarlara çıxışını təmin etmək deyil; əksinə, bu proses iqtisadi artım və kapital axınlarının böyümə meylləri ilə əsaslandırılır. Bu baxımdan, xüsusilə portfel və birbaşa xarici investisiyalar (BXİ), eləcə də borclanma formaları üzrə liberallaşma müxtəlif yan təsirlərlə müşayiət oluna bilər. Araşdırmalar qiymətli kağızlarla qoyulan investisiyaların borclanma alətlərinə nisbətən effektiv olduğunu göstərsə də, praktikada borclanma alətlərinə üstünlük verilir. Bunun əsas səbəbi milli aktivlər üzərində nəzarət itkisi riskidir.

Digər tərəfdən resurs çatışmazlığı müasir şəraitdə kapital axınlarının hərəkətinin əsas motivi kimi çıxış edə bilmir: Çinin (yığımlar investisiya səviyyəsindən yüksəkdir və cari hesab profisitinə malikdir) və ABŞ-ın (xroniki olaraq yığım investisiya səviyyəsindən aşağıdır), İEOÖ-lərin təmsalında kapital hərəkətliliyinin qiymətləndirilməsi bu fikri təsdiqləyir.

XX əsrin ikinci yarısı kapitalın beynəlxalq hərəkətinə dair yeni yanaşmalarla səciyyələnir. K.Kojima və T.Ozava vurğulayırlar ki, beynəlxalq ticarətdə üstünlük üçün resurslara malik olmaq şərt deyil. Onların fikrincə, Yaponiyada olduğu kimi, xarici investisiyalar bu üstünlüyü təmin etməkdə daha effektiv və davamlı təsirə malikdir. T.Ozavaya görə, xarici kapital axınları iqtisadiyyatın xarici bazarlardan və istehsal amillərinin qiymət dəyişkənliyindən asılılığını azalda bilər.

S.Haymer BXİ-nin bazar çatışmazlığı şəraitində daha uğurlu olduğunu və inhisarçı üstünlüklər modelinin bu şəraiti xarici investorlar üçün cəlbedici etdiyini bildirir. Çemberlin və Robinsona görə, xarici investorlar əldə etdikləri gəlirlər sayəsində riskli fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Bu üstünlüklərə dövlət dəstəyi və qeyri-mükəmməl rəqabətli bazarlar daxildir.

Beynəlmiləlləşmə modelində vurğulanır ki, müəssisələr bazar məhdudiyyətlərini aradan qaldırmaq üçün güclü daxili struktur və texnoloji innovasiyalara malik olmalı, şirkətdaxili əmtəə və xidmət mübadiləsini təşkil etməlidirlər. Kouz isə qeyd edir ki, transmilli şirkətlər (TMK) öz bölmələri arasında daxili bazar yaradaraq qeyri-təkmil bazarların çatışmazlıqlarını azalda bilər.

1970-ci illərdən başlayaraq, global iqtisadi dəyişikliklər və liberal maliyyə siyasətləri kapitalın beynəlxalq hərəkətində bank kapitalının payını artırmışdır. 2008-ci il böhranı ilə əlaqədar bank kapitalı axınlarında azalma əsasən inkişaf etmiş ölkələrdə (İEO) baş vermiş, bank axınlarının daxilolmalarda payı 16%, xaricolmalarda isə 9% təşkil etmişdir.

Maliyyə qloballaşması, maliyyə axınlarının milli bank və qeyri-bank sektorunda maliyyələşmə imkanlarına təsiri xarici bank kapitalının beynəlxalq kapital axınları çərçivəsində qiymətləndirilməsini şərtləndirir.

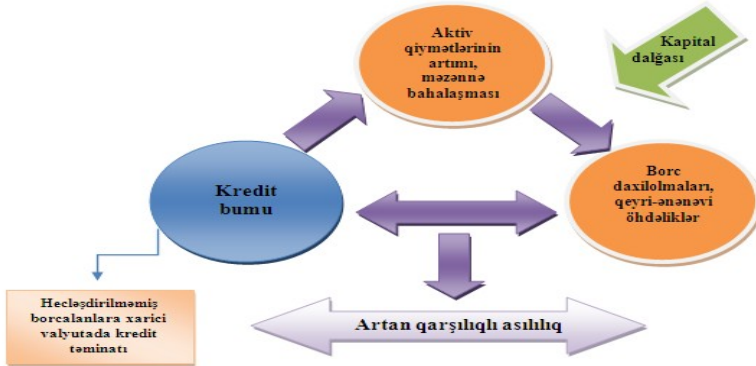
Xarici bank kapitalı bank sektorunda struktur dəyişikliklərinə, makroiqtisadi və monetar mühit dəyişikliklərinə eləcə də qeyri-bank maliyyə vasitəçilərinin fəaliyyətinə bir sıra təsirlərlə təzahür edir (qeyri-bank strukturlarının xarici kapitalla çıxışı, xarici bank kapitalının milli bank sistemində iştirakı və s.).

Birinci hissədə araşdırılan növbəti problem xarici bank kapitalının milli iqtisadiyyata nüfuzunun tənzimlənməsi zərurəti və alətləri seçiminin əsaslandırılmasıdır. Xarici kapital axınlarının düzgün idarə edilməməsi və ya nəzarət mexanizminin yoxluğu milli iqtisadiyyat üzərində makroiqtisadi, maliyyə sabitliyi və kapital qaçışı kimi üç təhdid meydana çıxara bilər.

Xarici bank kapitalının milli bank sistemlərinə başlıca təsiri yerli bankların maliyyələşmə imkanlarının genişlənməsi və xarici rezidentlərdən səhmdar kapitalı formasında təmin edilən resurslarla bağlıdır. Bu

səbəbdən, xarici bank kapitalının törətdiyi izafi maliyyələşmənin milli iqtisadiyyat tərəfindən absorbsiyası müxtəlif tənzimləmə alətlərinin tətbiqi ilə gerçəkləşməlidir.

Kapital axınlarının transmissiya kanalları

Mənbə: Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Böhrandan sonra tətbiq olunan siyasətlər maliyyə şəffaflığının artırılması, kapitallaşmanın gücləndirilməsi, leverec səviyyələrinin azaldılması və likvidlik risklərinin effektiv idarə olunmasına yönəlməklə, bank kapitalı axınlarının mənfi təsirlərini azaltmaq məqsədi daşıyır. Kapital axını volatilliyinə qarşı siyasət, pul-məzənnə siyasəti və kapital tənzimləmə alətləri vasitəsilə həyata keçirilir. Yüksək volatillik milli valyutanın tərəddüdü və valyuta ehtiyatlarının azalması riskini artırır. Bu risklərə qarşı tədbirlər kapital axınının mənbə və xarakterindən asılı olaraq dəyişir. Kapital axınları dövrü xarakter daşıyarsa, məzənnə bahalaşması inflyasiya yaratmaya bilər, lakin artan qeyri-müəyyənlik qısamüddətli axınların zəifləməsinə səbəb ola bilər ki, bu da ticari sektorda durğunluq doğura bilər. Kapital tənzimlənməsinə ehtiyac yaradan əsas amillər isə kəskin məzənnə tərəddüdü, “isti pul” və qaçış riski, eləcə də Mandel-Fleminq trilemmasıdır. Makroprudensial siyasət alətləri vasitəsilə kapital hərəkətililiyi volatilliklərindən qaynaqlanan risklər iki şəkildə məhdudlaşdırıla bilər: 1) maliyyə-bank sisteminin şoklara qarşı dayanıqlığını artırmaqla kreditləşmənin davamını təmin edir; 2) aktivlər qiymətləri və məzənnə dəyişiklikləri ilə kreditləşmə arasındakı tsiklik

asılılığı azaldır. Xarici bank kapitalının milli iqtisadiyyata cəlbı iqtisadi vəziyyət, xarici təsirlər və institusional çərçivəyə əsaslanır. Bu, iki tərəfdən qiymətləndirilir: 1) ölkələrin kapital cəlb etmə siyasətləri; 2) xarici bankların bazarlara daxil olma amilləri. Kapital axınları həm bankın, həm də ölkənin xüsusiyyətləri ilə izah olunur. Siyasət tədbirləri institusional-struktur və prudensial-maliyyə alətlərinə bölünür.

Bütövlükdə dissertasiya işininin 1-ci fəslində aparılmış araşdırmaların məntiqi yekunu olaraq, xarici kapitalın iqtisadi inkişafda iştirakının nəzəri-metodoloji əsaslarının adekvat nəzəri-praktiki prizmadan qiymətləndirilməsi aşağıdakı qənaətləri formalaşdırmağa imkan vermişdir:

1. Kapital qlobal iqtisadi sistemdə dinamikliyi və həcmi ilə digər resurslardan üstün mövqe qazanır. Onun hərəkətinin liberallaşması yalnız xarici investorların daxili bazarlara çıxışı ilə məhdudlaşmır və resurs çatışmazlığı bu prosesin əsas motivi olmaqdan çıxmışdır. Tədqiqatlar göstərir ki, maliyyə qloballaşması şəraitində xarici bank kapitalı milli maliyyə institutlarının maliyyələşmə imkanlarına təsir göstərərək əsas transmissiya kanalı funksiyasını yerinə yetirir.

2. Xarici bank kapitalı milli iqtisadiyyata bank sektorunda struktur, makroiqtisadi və monetar dəyişikliklər kimi müxtəlif sahələrdə təsir göstərir. Bu təsir həm bank, həm də qeyri-bank maliyyə institutlarını əhatə edir. Kapital axınlarına təsir edən əsas amillərdən biri riskdən yayınma və informasiya asimetriyasıdır. Bu amillərin təsiri bütün kapital axını növlərində əhəmiyyətli olsa da, bank kapitalında daha qabarıqdır.

3. Xarici bank kapitalının tənzimlənməsi əsasən davamlı inkişaf və makroiqtisadi tarazlığın təmininə yönəlib. Məzənnə qeyri-müəyyənliyi, qeyri-ticari sektorların artması və maliyyə sabitliyi riskləri fonunda kapital axınlarının nəzarətdə saxlanması iqtisadi dayanıqlıq üçün vacibdir. Əks halda, bu axınlar makroiqtisadi və maliyyə sabitliyi üçün ciddi risklər yarada bilər.

4. Kapital axınlarından doğan risklərin qarşısını almaq üçün, aktiv qiymətləri izafi artmadıqda, faizlərin azaldılması, milli valyutanın bahalaşdırılması və açıq bazar əməliyyatları kimi siyasətlər tətbiq olunur. Tənzimləmə ehtiyacı isə məzənnə tərəddüdü, “isti pul”, kapital qaçışı və Mandel-Fleminq trilemması ilə bağlıdır.

5. Kapital axınlarının stimullaşdırılması xüsusilə İEOÖ-lər üçün

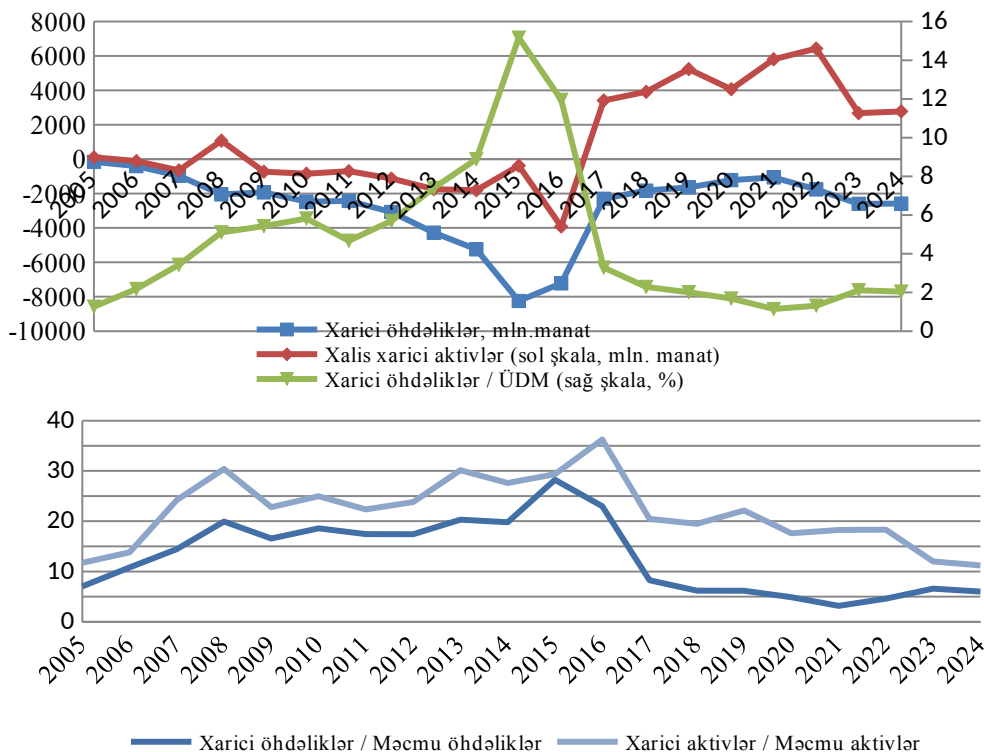
vacibdir. Xarici kapital cəlbi siyasəti iqtisadi durum, xarici şərait, siyasət qurucularının mövqeyi və institusional amillərlə formalaşır. Güclü iqtisadi inkişaf etmiş Azərbaycan üçün bu siyasət həm xarici volatilliyin azaldılmasına, həm də axınların makroiqtisadi və strateji məqsədlərlə uyğunlaşdırılmasına yönəlməlidir. Bu, rəqabət və inklüziv inkişaf baxımından önəmlidir.

Dissertasiya işinin ikinci fəsilə – **“Xarici bank kapitalının Azərbaycanın bank sistemi və iqtisadi inkişafına təsiri xüsusiyyətləri”** adlanır. Burada araşdırılan ilk məsələ “Xarici kapitalın milli bank sisteminin formalaşması və rəqabətliliyinə təsiri xüsusiyyətləri” olmuşdur. Müstəqillikdən sonra Azərbaycanda bazar münasibətlərinə uyğun maliyyə-bank sistemi formalaşmış. Banklar həm iqtisadi subyektlərin maliyyə ehtiyaclarının ödənilməsində, həm də qlobal iqtisadi integrasiyada mühüm rol oynamışdır. Sistemin ilkin mərhələsində əməliyyat portfeli, valyuta mübadiləsi və beynəlxalq maliyyə bazarlarına çıxış sahələrində xarici kapital əsas struktur amili olmuşdur. 1995–2015-ci illərdə ölkəyə yönəldilmiş 106,2 mlrd. \$ həcmində investisiyanın 26,2 mlrd. \$ hissəsi maliyyə kreditlərinə, son 17–18 ildə isə ümumi xarici investisiyaların 25–35%-i beynəlxalq təşkilatların banklar vasitəsilə təqdim etdiyi kreditlərə düşür.

Qısamüddətli ultraliberal yanaşmanı istisna etsək, sonrakı dövrlərdə bank sektorunda xarici kapitalla münasibət daha ehtiyatlı olmuşdur. 1995–2003-cü illərdə aparılan islahatlar dayanıqlığın artırılması və maliyyələşmə imkanlarının genişləndirilməsinə yönəlmişdi. “Əsrin müqaviləsi” ilə başlayan xarici kapital axını daha geniş sahələri əhatə edərək dinamik davam etmişdir. 1994-cü ildən əvvəl daxil olan kapitalın 86%-i birbaşa investisiya olsa da, əhəmiyyətli hissəsi banklar vasitəsilə pul vəsaiti kimi istifadə olunmuşdur.

2005-ci ildən başlanan iqtisadi artımın yeni mərhələsində ölkə iqtisadiyyatına yönələn xarici investisiyalara paralel olaraq, bank sektorunda da kapitallaşma və xaricdən davam edən resurs cəlbində əhəmiyyətli artımlar müşahidə olunmuşdur.

Kommersiya banklarının analitik balans dinamikası

Mənbə: Azərbaycan Mərkəzi Bankı (AMB) və digər mənbələr əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Ölkədə sürətli iqtisadi artım əhalinin gəlirlərini və istehlakı artırsa da, bank sektorunun maliyyələşmə ehtiyacı xarici bank kapitalının cəlbində gözlənilən səviyyəyə çatmayıb. Bu, bank sektorunun strukturu, kapitallaşma, konsentrasiya və iqtisadiyyatın diversifikasiyası ilə bağlıdır.

Neft sektoruna yüksək gəlirli investisiyaların artması və büdcənin investisiya yönümlülüüyü bank vəsaitlərinə tələbatı azaltmışdır. Xarici kapitalın bank sektorunda stimullaşdırılması əvəzinə dövrü iqtisadi artımı tamamlayan siyasətlərə üstünlük verilmişdir. Bu məhdudiyyətlər iqtisadi, struktur və siyasi səbəblərlə bağlıdır. Müstəqilliyin ilk illərindəki böhran və keçid iqtisadiyyatı bank sektorunu xarici

investorlar üçün cəlbedici etməmiş.

2015-ci ilin əvvəllərindən Azərbaycan iqtisadiyyatının yeni iqtisadi tsikli bank sektoruna yeni dayanıqlıq çağırışları yaratmışdır. Neft bumu dövründə əldə olunan iqtisadi artım daha çox istehlak əsaslı olmuş, bank sektorunda struktur dəyişikliklərdən çox dövrü kredit bumu yaranmışdır. Bununla yanaşı, xarici kapitalın yerli bank sektorundakı rolu əhəmiyyətli artmamışdır.

2016-cı ildə qəbul edilən strateji yol xəritələrində (SYX) maliyyə sektorunun inkişafı uzunmüddətli hədəf kimi müəyyən edilib. Bu inkişafda xarici bank kapitalının iştirakı və maliyyə texnologiyalarının inkişafı müsbət faydalar yaradır.

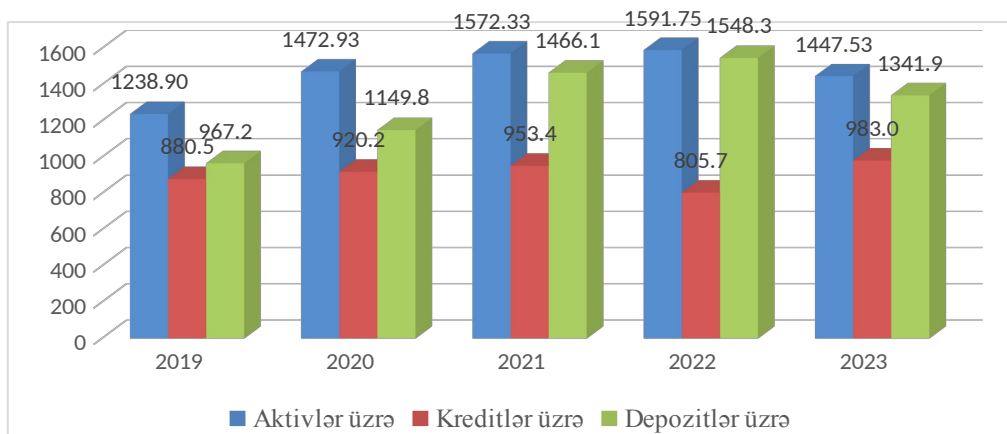
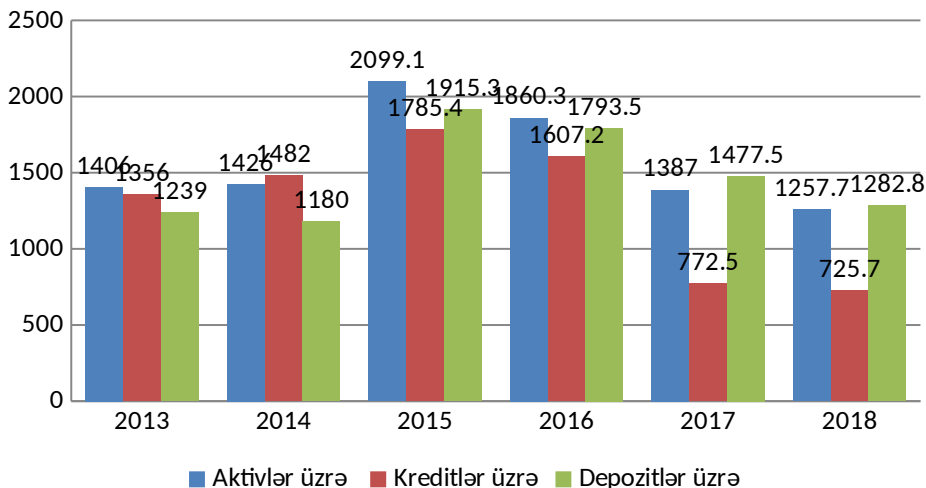
Struktur problemlərlə üzləşən Azərbaycan bank sektoru üçün xarici kapitalın əhəmiyyəti yalnız maliyyə resurslarının həcmi ilə deyil, həm də qlobal bankçılıq təcrübəsinin tətbiq imkanları ilə ölçülməlidir.

Azərbaycan bank sektorunda xarici kapitalın iştirakı məsələsini həm də ölkənin orta və uzunmüddətli makroiqtisadi hədəfləri ilə əlaqələndirmək zəruridir.

Xarici bank kapitalının iştirakı, bank sektorundakı rəqabəti artıraraq, maliyyə xidmətlərinin keyfiyyətini və məhsul çeşidini genişləndirə bilər.

Herfindal-Hirşman indeksi əsasında apardığımız empirik qiymətləndirmələr 2013-2018-ci illərdə Azərbaycan bank sektorunda konsentrasiyanın orta səviyyədə mövcud olduğu qənaətinə formalaşdırır. Digər tərəfdən 2013-2018-ci illər ərzində aktivlər üzrə ən böyük 5 bankın payı 55%-dən 65.6%-ə qədər yüksəlmiş, xarici kapitallı bankların payı isə 2015-2018-ci illər ərzində 27.8%-dən 22.4%-ə qədər azalmışdır. 2015-2018-ci illər ərzində bütün növ əmanətlərin cəlb edilməsi üzrə xarici kapitallı bankların çəkisində artım (18.7%-dən 21.3%-ə), bu bankların məcmu kredit portfelində isə əksinə azalma (28.3%-dən 25.4%-ə) müşahidə olunmuşdur.

Azərbaycan bank sektorunda konsentrasiya dinamikası

Mənbə: AMB və Azərbaycan Banklar Assosiasiyasının (ABA) məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Azərbaycan bank sisteminin əsas problemlərindən biri, bankların maliyyə resurslarına məhdud çıxışıdır. Yüksək faiz dərəcələri və bank sektorundakı konsentrasiya dinamikası bu məhdudiyyətləri daha da dərinləşdirir. Xarici bank kapitalının alternativ maliyyə resurslarına çıxış imkanı verməsi və kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin (KOS) maliyyə ehtiyaclarının daha çox öz mənbələri hesabına ödənməsi

baxımından bank sektorunda əsaslı dəyişikliklər aparılmalıdır.

Beləliklə, təhlillərimiz göstərir ki, milli bank sistemində hələ də xarici bank kapitalının cəlbi baxımından ciddi məhdudiyyətlər var və onlar ölkənin orta və uzunmüddətli strateji iqtisadi hədəflərinin əldə edilməsinə təsir edə bilər.

Bu fəsilə xarici bank kapitalının milli bank sistemində iştirakının təşkilati-hüquqi əsasları və xüsusiyyətləri araşdırılır. Azərbaycanda bank-maliyyə sisteminin hüquqi bazası Konstitusiya, qanunlar, ölkə prezidentinin qərarları, nəzarət orqanlarının normativ sənədləri və qaydalardan ibarətdir. Həmçinin, beynəlxalq konvensiya və standartlar da hüquqi tənzimləmədə mühüm rol oynayır.

Banklar haqqında Qanunun hazırkı redaksiyası xarici kapitalın iştirakını məhdudlaşdırmır. Maliyyə bazarı 1 yanvar 2004-cü ildən xarici banklar üçün açıqdır. Apardığımız qiymətləndirmələrə əsasən bank fəaliyyətinə dair tələblərdə (lisensiyalaşdırma, nizamnamə kapitalında iştirak, prudensial normativlər və göstərişlər və s.) xarici kapital üçün aşkar məhdudiyyət yoxdur.

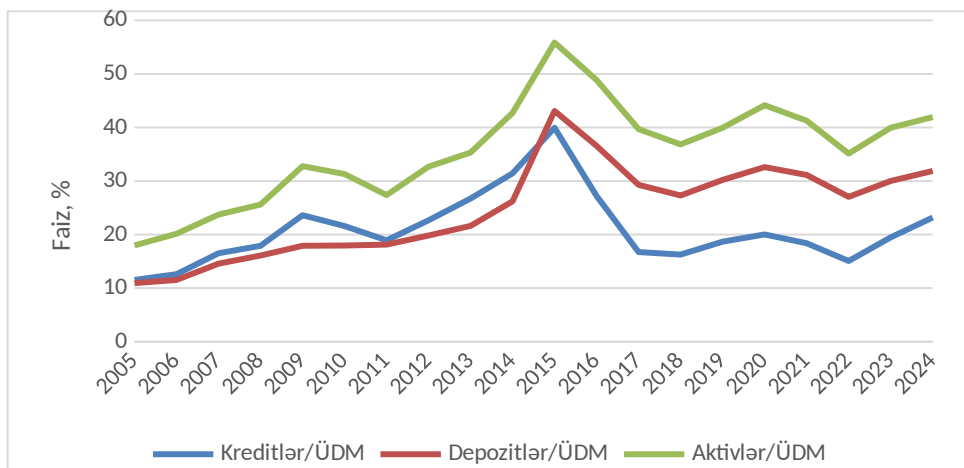
Bütövlükdə, xarici kapitalın Azərbaycan bank sektorundakı iştirakı hüquqi və institusional baxımdan müsbət qiymətləndirilir. Qanunverici bazada mütəmadi yenilənmələr bank sektorunda fəaliyyətin tənzimlənməsini və nəzarət sisteminin institusional bazasını gücləndirmişdir. Lakin, son illərdə müşahidə olunan tənzimləmə və nəzarət problemləri, qanunverici bazanın tətbiqinin də səmərəliliyinin artırılmasını zəruri edir. Bu məqsədlə, müvafiq nəzarət institutları arasında koordinasiya və siyasət tədbirlərinin məntiqi bütövlüyü təmin edilməlidir.

İkinci fəsilin son araşdırma istiqaməti milli iqtisadiyyatın maliyyə təminatı və xarici bank kapitalının iştirakı səviyyəsinin qiymətləndirilməsidir. Təhlillər göstərir ki, neft bumu dövründə iqtisadi artımın əsas dayağı fiskal siyasət olmuşdur. 2004-2014-cü illərdə dövlət büdcəsinin xərcləri 12.5 dəfə artaraq ÜDM-nin 32%-nə çatmışdır. Bu ekspansiv fiskal siyasətə paralel olaraq monetar siyasət də genişlənmiş, pul bazası 18, dövrüyyədə olan pul kütləsi 21, bankların müxbir hesablarındakı likvid vəsaitlər isə 3.3 dəfə artmışdır.

Milli iqtisadiyyatda maliyyə dərinliyinin artması fonunda bankların maliyyə vasitəçiliyi potensialı daha çox dövrü iqtisadi artıma

uyğun formalaşmışdır. Milli iqtisadiyyatda maliyyə dərinliyi ümumi sistem xarakterinə uyğun olsa da, banklar real sektorun müxtəlif seqmentlərini bərabər şəkildə maliyyələşdirməmişdir.

Maliyyə dərinliyi göstəriciləri

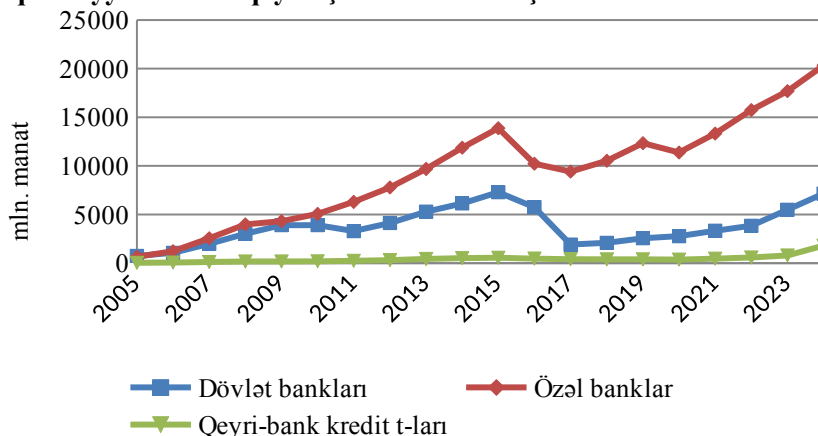

***Mənbə:** AMB və Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının (MBNP) məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.*

KOS-ların investisiya maliyyələşməsi asimmetrik xarakter daşıyır. Dünya Bankının 2007-2014-cü illər üzrə sorğusuna görə, KOS-ların maliyyələşməsi əsasən daxili imkanlarla (71%) təmin olunmuş, banklardan isə yalnız 28% maliyyə resursu əldə edilmişdir.

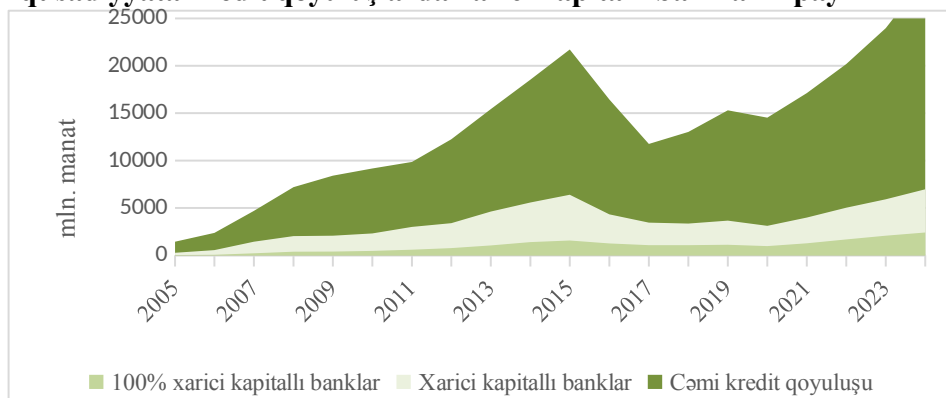
2003-2014-cü illərdə xarici kapitallı bankların kredit portfelindəki xüsusi çəkisi təxminən iki dəfə artsa da, sonrakı illərdə bu göstərici azalmışdır. Dövlət və xarici kapitallı bankların kredit portfelindəki payı 2015-ci ildə 63%-ə, 2018-ci ildə isə 41.8%-ə enmişdir. 2017-ci ildən sonra kreditləşmədə artım əsasən yerli özəl bankların payına düşür.

İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının kredit təşkilatları üzrə strukturu

Mənbə: AMB-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarda xarici kapitalı bankların payı

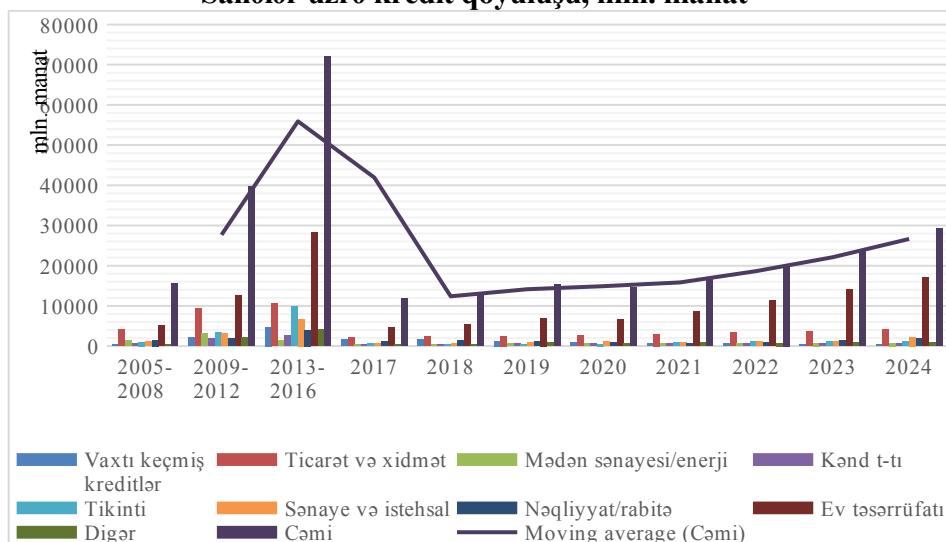
Mənbə: AMB-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

2005–2014-cü illərdə artan tələblə əhəlinin gəlir və xərcləri istehlakı artırmışdır. Maliyyə təminatı əsasən ev təsərrüfatlarının tələblərinə yönəlmişdir. Bu, milli iqtisadiyyatın struktur xüsusiyyətləri və fiskal-monetar siyasətlə əlaqəlidir. Neft bumu dövründə büdcə xərcləri tikinti və xidmət sektorlarına yönəlmiş, istehlak sektoru isə daha çox inkişaf etmişdir.

Sıçrayışlı artım dövründə kredit keyfiyyətinin düşməsi bank

sektorunda dayanıqlıq risklərini artırmışdır. Bu, bank struktur problemləri və effektiv risk idarəetməsinin olmaması ilə bağlıdır; kreditlər risk əsaslı deyil, diskret şəkildə verilib. 2015-ci ildən sonra vaxtı keçmiş kreditlərin artması ciddi risk yaradıb. Eyni zamanda, valyuta daxilolmalarının pik dövründə AMB-nin sterilizasiya əməliyyatları manatın məzənnəsinin bazar səviyyəsindən yuxarı qalxmasına və dollarlaşmanın azalmasına səbəb olmuşdur.

Sahələr üzrə kredit qoyuluşu, mln. manat

Mənbə: AMB-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Milli iqtisadiyyatın maliyyələşməsi və xarici bank kapitalının iştirakı tsiklik dinamikaların təsiri ilə formalaşır. Tsiklik fazalar bank sektorunun struktur adaptasiyasını məhdudlaşdıraraq, maliyyələşməni dayanıqsız mənbələrdən təmin etməyə səbəb olmuşdur. 2015-ci ildən sonra bu məhdudiyyətlər aktivlərdə və maliyyə dayanıqlığında problemlər yaradıb. Neft bumu dövründə kapitallaşma səviyyəsi kəmiyyətə artmış, lakin 2015-ci ildən sonra keyfiyyətin aşağı olması və dayanıqsızlıq riskləri önə çıxmışdır.

Xarici bank kapitalına konservativ yanaşma və milli bank sisteminin məhdudiyyətləri xarici səhmdar kapitalının cəlbini

məhdudlaşdırıb. Əvəzində, borc kapitalı neft bumu dövründə artmış, devalvasiyalar və sonrakı mərhələlərdə isə bank balanslarının zəifləməsinə və iqtisadi artıma mənfi təsir göstərmişdir. Qlobal maliyyə sistemindəki dəyişikliklər xarici kapital siyasətinin yenidən gözdən keçirilməsini, prudensial tənzimləmələrin və maliyyələşmə mənbələrinin artırılmasını tələb edir.

Dissertasiya işinin 3-cü fəsilə **“Milli bank sisteminin dünya maliyyə bazarına integrasiyası və onun iqtisadi inkişafa təsiri perspektivləri”** adlanır. Burada tədqiq olunan əsas məsələlər, Azərbaycanda xarici bank kapitalının tənzimlənməsi təcrübəsi və nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsi vəzifələri, qlobal maliyyə mühiti dəyişiklikləri fonunda xarici bank kapitalından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolları, milli iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi və bank sisteminin gücləndirilməsində xarici bank kapitalının iştirak perspektivləri olmuşdur.

Azərbaycan bank sisteminin inkişafında AMB-nin minimum nizamnamə kapitalı səviyyəsinin dəyişməsi konsolidasiya və dayanıqlığın artırılmasına, özəl bankların kapital bazasının möhkəmlənməsinə yardım etmişdir. Məcmu kapitalın artımı bankların ödəmə qabiliyyətini qoruyub, etimad yaratmağa xidmət etmişdir. 2019-cu ilin I rübündə 30 bankdan üçü minimum kapital tələblərinə cavab vermir, bunlar xarici kapitallı banklardır. 2014-cü ildən 7 xarici kapitallı bankın lisenziyası ləğv edilmişdir. 2017–2019-cu illərdə aparılan restrukturizasiya nəticəsində xarici kapitallı bankların kapital tələbinə uyğunluğu yaxşılaşmışdır.

2019-cu ilin aprelində qüvvəyə minən “Bankın sistem əhəmiyyətli bank kimi qiymətləndirilməsi Meyarları” çərçivəsində, sistem əhəmiyyətli banklar üçün sərtləşən kapital adekvatlığı səviyyələri müəyyənləşdirilmişdir. Sistem əhəmiyyətli bankların müəyyənləşdirilməsi, həmçinin böhran zamanı dövlətlərin bank sektoruna yardım proqramları tətbiq etməsinin fiskal yük və sektoral intizamsızlıq kimi təhdidləri önləyəcək addım hesab edilir.

2015–2016-cı illərdə bank sektorunda baş verən hadisələr göstərdi ki, iri banklara tətbiq olunan prudensial tələblər onların risklərini düzgün qiymətləndirməyə kifayət etmir. Buna görə, həm konsentrasiya meyllərinin, həm də sistem əhəmiyyətli risklərin vaxtında aşkar

olunması üçün bu banklara xüsusi prudensial alətlərin tətbiqi zərurəti yaranmışdır.

Azərbaycanda prudensial normalar əsasən yerli şəraitə uyğunlaşdırılmış Bazel I standartlarına əsaslanır. Bazel III-ə keçid 2025-ci ilə qədər tamamlanması planlaşdırılır və AMB ilə Bazel Komitəsi arasında texniki əməkdaşlıq davam edir. Əsas çətinlik bankların kapital və likvidlik göstəricilərinin sektor üzrə dayanıqsız olmasıdır. Bir çox bank likvidliyi kapital möhkəmləndirməyə deyil, kreditlərə yönəldir ki, bu da risk iştahasını artırır. 2015-ci ildə BVF-in qiymətləndirməsi kapital və likvidlik boşluqlarının azaldılmasında problemləri göstərdi.

Xarici kapitalın prudensial tənzimlənməsinin ikinci istiqaməti bankların likvidlik dayanıqlığının təminidir. Bu normalar bankların balans və fəaliyyət imkanlarının daxili və xarici risklərə qarşı qorunmasını əhatə edir. Bu çərçivədə müəyyən edilən likvidlik normaları bankların balans və balansarxası öhdəliklərinin icrasını, xarici vəsaitlər daxil olmaqla mənbələrin risklərinin idarə olunmasını və maliyyələşmə qabiliyyətinin qorunmasını hədəfləyir.

Azərbaycan bank sistemində tənzimləmə 2009-cu ildə AMB tərəfindən qəbul edilən “Bankların likvidliyinin idarə olunması haqqında Qaydalar” əsasında həyata keçirilir. Qaydalarda kreditləşmə, portfelin keyfiyyəti və vəsaitlərin monitorinqi nəzərdə tutulsa da, son illərin depressiv şəraiti bu tələblərin əsasən formal qaldığını göstərir. Neft bumu dövründə xarici öhdəliklərin artması da prudensial normalara riayətə mane olub.

Bazel III normalarında bankların likvid aktivlərinin öhdəlikləri üstələməsi və yüksək likvidli aktivlərin payına məhdudiyyət qoyulur. Azərbaycanda prudensial normalar aktivləri müxtəlif meyarlarla təsnif edir, lakin maliyyə sisteminin səthi inkişafı likvidliyi məhdudlaşdırır. Bəzi banklarda şəffaflıq və hesabatlılıq problemləri likvidlik və risk təsnifatının beynəlxalq standartlardan uzaq olmasına gətirib çıxarır. Buna görə də, Bazel standartlarının tətbiqinin sürətləndirilməsi xarici bank kapitalının tənzimlənməsi və sektorun dayanıqlığı üçün vacibdir.

Son illərdə qanunvericilikdə müsbət dəyişikliklərə baxmayaraq, Azərbaycanda xarici bank kapitalının tənzimlənməsi və prudensial nəzarətin səmərəliliyi hələ də aktualdır. Prudensial nəzarət yalnız maliyyə limitləri ilə kifayətlənməməli, bankların funksional

dayanıqlığını da təmin etməlidir. Kapital adekvatlığı və likvidlik idarəetməsində Bazel III prinsiplərinin tətbiqi bank sisteminin gələcək inkişafında əsas rol oynayacaq. Azərbaycan təcrübəsi göstərir ki, bank sektorunun daxili iqtisadi ekosistemdə inkişafı məhduddur və bankların iqtisadi inkişafdakı rolu orta və uzunmüddətli prioritet kimi nəzərə alınmalıdır.

Azərbaycanda bank kapitalının real sektora, eləcə də maliyyə sektoruna transmissiya qabiliyyəti o qədər də yüksək deyil. Bu çatışmazlıq istər yüksək neft qiymətləri dövründə, istərsə də yeni iqtisadi mərhələ üçün xarakterikdir. Bu məhdud ötürücülük (1) bank sektorunun, o cümlədən maliyyə sisteminin zəif inkişaf səviyyəsi, (2) iqtisadi fəaliyyətin xüsusiyyətləri, (3) “maliyyə vasitəçiliyi” funksiyasına həm bankların, həm də “müşəri” qismində çıxış edən subyektlərin səthi yanaşmaları və (4) ölkədə həyata keçirilən pul siyasəti xüsusiyyətləri ilə izah edilə bilər.

Bank kapitalı iqtisadiyyata əsasən kreditlər vasitəsilə ötürülür. Azərbaycanda bu kanal yalnız bank sektoru üçün deyil, həm də pul siyasətinin icrası baxımından mühümdür. Lakin milli iqtisadiyyatın strukturu və kreditləşmənin xüsusiyyətləri bu kanalın kapitalın real sektora uzunmüddətli və dayanıqlı ötürülməsi imkanlarını məhdudlaşdırır. Bu məhdudiyyətlərin bir sıra əsas səbəbləri mövcuddur.

Birincisi, neft bumu dövründə kredit kanalının rolu əsasən tsiklik amillərlə bağlı olmuş, dəyişkən iqtisadi mühit isə kapitallaşma resurslarının səmərəli istifadəsinə mane olmuşdur. Kredit kanalının məhdud faydalılığı həmçinin milli valyutanın məzənnəsi ilə əlaqəli risklərdən irəli gəlmiş, məzənnə problemləri kredit ötürücülüüyündə ciddi dalğalanmalara səbəb olmuşdur. Muxtarov və Mikayılovun araşdırmalarına görə, firmaların kredit ehtiyacı milli gəlir və ümumi tələblə birbaşa bağlıdır.

İkincisi, yüksək faiz dərəcələri uzunmüddətli kreditləşməni və bank kapitalının bu prosesdə iştirakını çətinləşdirir. Faizlərin yüksəkliyi isə AMB-nin pul siyasəti, kreditlərin valyuta və sektoral strukturu, risk səviyyəsi və inflyasiya ilə əlaqədardır.

AMB-nin pul siyasətində faiz kanalının səmərəliliyi aşağıdır. Neft bumu və 2014-cü ildən sonrakı dövrlərdə uçot faiz dərəcələrindəki dəyişikliklər kommersiya banklarının kredit faizlərinə qeyri-sabit təsir göstərmişdir. Bu, əsasən AMB-nin kredit resurslarında payının azlığı və

bankların depozit və əmanətlərə (xüsusilə neft bumu dövründə yüksək faizlərlə cəlb edilən 8-12%) əsaslanması ilə bağlıdır.

Bank kapitalının real sektora ötürülməsində problemlərdən biri kreditlərin strukturudur. Təhlillər göstərir ki, kreditlərin böyük hissəsi istehlak məqsədinə yönəlir: 2005-ci ildə ev təsərrüfatlarının payı 27%, 2017-də 39.2%, 2024-də isə 58.2%-ə çatmışdır. Bu vəziyyət kredit faizlərinə tələbin elastikliyi azaldır və sahibkarların kreditə çıxışını məhdudlaşdırır. KOS-lar və ev təsərrüfatları üçün faizlər 22–30% arasında dəyişir. Nəticədə, real sektorun kredit tələbi ilə bank kapitalının yönləndirilməsi arasında uyğunsuzluq yaranır və yüksək faizlər davam edir.

Azərbaycanda bank kreditlərinin artımı qeyri-neft sektoruna müsbət təsir göstərsə də, kreditlərin real sektora təsiri məhduddur. KOS-ların riskliliyi və məlumat çatışmazlığı bankların kredit verməsini çətinləşdirir. Son illərdə aparılan sərt pul siyasəti kreditə çıxışı məhdudlaşdırıb. Devalvasiya və qeyri-işlək aktivlərin artması bankların balansına mənfi təsir göstərüb. 2018-ci ildə banklar valyuta mövqeyini tənzimləmək üçün bazarda aktiv olub, amma məzənnənin sabitləşməsi ilə bu imkanlar azalıb.

Beləliklə, qiymətləndirmələrimiz göstərir ki, milli iqtisadiyyatda bank kapitalından istifadə səmərəliliyinin artırılması özündə həm makroiqtisadi siyasət, həm də struktur siyasəti elementlərini birləşdirir. İlkin olaraq, bank kapitalının iqtisadiyyata ötürülməsi kanallarındakı problemlərin həlli bu baxımdan önəm kəsb edir.

Milli bank sisteminin gücləndirilməsi çərçivəsində xarici kapitalın payının artırılması prioritetdir. Hazırda 22 bankdan 9-da xarici kapital mövcuddur, lakin çəkirləri fərqlidir. Son illərdəki resessiya göstərir ki, yalnız rezidentlik əsasında kapital iştirakı məsələsini həll etmək kifayət deyil. Azərbaycan bank sisteminin problemləri daha çox struktur çatışmazlıqlardan qaynaqlanır. Bu sistem əhəmiyyətli problemlərin aradan qaldırılmasında xarici bank kapitalının iştirakı isə:

- maliyyə vasitəçiliyi xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi;
- bank sektorunda rəqabətin canlandırılması;
- bankların alternativ maliyyələşmə resurslarına çıxış imkanlarının artırılması baxımından əhəmiyyət daşıyır.

Xarici bank kapitalının milli iqtisadiyyata cəlbi rəqabətin

təkmilləşməsinə və resursların səmərəli istifadəsinə xidmət edir. Lakin Azərbaycanda xarici borclanma imkanlarındakı fərqliliklər və bankların çatışmazlıqları rəqabətə mənfi təsir göstərir. Bank sistemi modernləşmə hədəfləri ilə uyğunlaşmır, çünki həm resurs ötürülməsi, həm də təşkilati-hüquqi boşluqlar mövcuddur. Kredit əlçatanlığı qonşu ölkələrlə müqayisədə uzun müddət aşağı olub və iqtisadi geriləmə ilə bağlıdır. Son islahatlar vəziyyəti yaxşılaşdırsa da, problemlər hələ tam həll olunmayıb.

Beləliklə, aparılan təhlillərə əsasən, milli iqtisadiyyatın yeni hədəfləri bütün sektorlar üzrə keyfiyyət islahatlarını tələb edir. Bu baxımdan, xarici bank kapitalı bank sistemi daxilində müvafiq dəyişikliyin əsas daşıyıcısı kimi böyük perspektivə malikdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

1. Dissertasiyada aparılan araşdırmalar göstərir ki, müasir dövrdə kapitalın beynəlxalq hərəkətinin səbəbləri və formalarının post-Keynsçi monetar nəzəriyyə əsasında qiymətləndirilməsi vacibdir. Xüsusilə, bank kapitalının beynəlxalq axınları, maliyyə integrasiyası və milli maliyyə sisteminin beynəlxalq mövqeylə əlaqəsi mühüm rol oynayır.

2. Bank kapitalı axınlarının milli iqtisadiyyatlara müdaxiləsinin doğurduğu makroiqtisadi təhdidlər milli səviyyələrdə müxtəlif siyasət strategiyaları ilə məhdudlaşdırılması mümkün olsa da, maliyyə sabitliyinin dayanıqlı təminatına imkan vermir.

3. Xarici bank kapitalının milli iqtisadiyyatın qəbul gücündən artıq cəlb edilməsi orta və uzunmüddətli dayanıqlıq problemlərinə səbəb olur. Kapitalın real sektora ötürülmə imkanlarının artması onun iqtisadi inkişafdakı rolunu gücləndirir. Azərbaycanda müstəqillik dövründə bank sektorunun genişlənməsinə baxmayaraq, bu artım iqtisadi keyfiyyət dəyişiklikləri yaratmayıb. Yüksək konsentrasiya isə sektorun sistemik problemlərini dərinləşdirərək xarici kapitalın effektiv istifadəsini məhdudlaşdırıb.

4. Yeni iqtisadi şəraitdə bank sektorunun maliyyə vasitəçisi kimi yenidən iqtisadi aktivliyin təmin edilməsində fəal iştirakına nail olmaq, banklarda risk nəzarət çərçivələrinin daha təkmil formalaşmasını təmin etmək, eləcə də bankların təklif etdikləri maliyyə xidmətlərinin

çəşidliliyinin və keyfiyyətinin artırılmasına nail olmaqdır.

5. Xarici bank kapitalının strateji hədəflərə uyğun olaraq qeyri-neft sektoruna cəlb edilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bankların daxili və xarici maliyyə resurslarına çıxışının genişlənməsi kapitallaşma tələblərinin ödənməsinə imkan yaradacaqdır. Bank sektorunun dəyişkən şəraitə uyğunlaşması üçün institusional və qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi ehtiyacı son illərdə daha da aktuallaşmışdır.

6. Təhlillər göstərir ki, bank sektorunda dayanıqlıq problemləri mövcud olduqda xarici kapitalla qoyulan məhdudiyyətlər sistemin əsas struktur problemlərini həll etmir, əksinə, gələcək inkişaf üçün əlavə çağırışlar yarada bilər. Prudensial siyasətin effektivliyi, xüsusilə nəzarət səlahiyyətlərinin bölgüsü, hesabatlılığın təmin olunması və Bazel III prinsiplərinin tam tətbiqi hələ də vacib məsələlərdir. Eyni zamanda, kontrtsiklikli prudensial siyasətin təmin edilməsi və sistemik proseslərə nəzarətdə çevik müdaxilə imkanlarının artırılması da aktuallığını qoruyur.

7. Yaxın və orta müddətli dövrlərdə xarici bank kapitalının ölkə iqtisadiyyatında iştirak perspektivlərinin əsas istiqamətləri aşağıdakı şəkildə sıralana bilər:

- Milli iqtisadi artımın yeni keyfiyyət mərhələsində bank sisteminin SYX-da qeyd olunan hədəfləri qarşılama potensialı cari kapitallaşma və maliyyə xidmətləri yetkinlik səviyyəsi baxımından azdır. Bu halda xarici kapitalın mövcud çatışmazlıqları aradan qaldırması daha realdır;

- Bank sektorunda mövcud cari çatışmazlıqların əsasən sistem əhəmiyyətli xüsusiyyət daşması bu sektorun həm dayanıqlılığına, həm də fəaliyyətin makroiqtisadi səviyyədə səmərəliliyinə ciddi mənfi təsir göstərir. Xüsusilə kapitallaşma və maliyyə resurslarına çıxışla əlaqədar problemlər, ayrı-ayrı seqmentlərdəki yüksək konsentrasiya bu mənfi təsirin miqyasını daha da genişləndirir;

- Qlobal maliyyədə kapitalın beynəlxalq hərəkətindəki tendensiyalar, beynəlxalq bank-maliyyə sisteminə yeni alətlərin miqyas və gəlirliyi milli iqtisadiyyat və bank sistemi iştirakçıları üçün yeni imkanlar və risklər (gecikmələr olduğu təqdirdə) yaradır. Bu səbəbdən, qabaqcıl təcrübəyə malik xarici bankların Azərbaycanda iştirakı mövcud boşluqları aradan qaldırmaq üçün əhəmiyyətli bir fürsət

təqdim edir.

• Təhlillər göstərir ki, milli iqtisadiyyatın restrukturizasiyası çərçivəsində bütün sektorların keyfiyyətə yenilənməsi tələb olunur. Bu prosesdə bank sistemi daxilində əsas dəyişikliklərin aparıcısı kimi xarici bank kapitalının iştirakı böyük perspektivlər vəd edir. Lakin xarici kapitalın faydalı olması üçün sektor daxilində ciddi struktur keyfiyyət dəyişikliyinə baş verməsi vacibdir. Bunun təmin olunması isə adekvat makroprudensial nəzarət və tənzimləmə mexanizmlərinin səmərəli tətbiqini, eləcə də makroiqtisadi siyasət kanalları arasında koordinasiyanın yaradılmasını tələb edir.

Dissertasiyada əldə olunan nəticələr aşağıdakı elmi əsərlərdə nəşr edilmişdir:

1. “Иностранный банковский капитал в экономике Азербайджана”, Глобальный мир: многополярность, антикризисные императивы, институты: материалы V Международной научно-практической конференции (Ростов-на-Дону, 22–24 мая 2014 г.): в 3 т. / под ред. М. А. Боровской, Ю. М. Осипова, А. Ю. Архипова. – Ростов-на-Дону: Издательство Южного федерального университета. – 570 с., 2014, Т. 2, с. 341-345
2. “Xarici kapital axınlarını meydana gətirən səbəblər: neoklassik və keynsçi baxışlar prizmasından qiymətləndirmə”, AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun “Elmi əsərlər”i, 2017, № 5, s. 67-75
3. “Milli iqtisadiyyatların birbaşa xarici investisiyalar üçün cəlbediciliyini şərtləndirən amillər: struktur və iqtisadi siyasətlər kontekstindən baxış”, AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası, 2018, № 1, s. 102-107
4. “Kapital axınlarının tənzimlənməsi: makroprudensial və kapital nəzarəti perspektivindən qiymətləndirmə”, AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun “Elmi əsərlər”i, 2018, № 3, s. 88-95
5. “Иностранный капитал в банковском секторе Азербайджана: экономико-правовой аспект”, Інвестиції: практика та досвід (Київ, Україна) DOI: 10.32702/2306-6814.2018.20.44, 2018, № 20, s. 44-49
6. “Иностранный капитал в банковском секторе Азербайджана: вопросы регулирования”, Розвиток банківських систем світу в умовах глобалізації фінансових ринків: матеріали XII

Міжнародної науково-практичної конференції (9 листопада 2018 року, м. Черкаси) / Черкаський інститут ДВНЗ «Університет банківської справи». – Черкаси (Ukraine). – 371 с., https://cibs.ubs.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/materialy_09112018.pdf, 2018, s. 272-275

7. “Foreign Banks in Transition Economies: Trends and Impact on Systemic Stability”, Economic and Social Development (Book of Proceedings). 37th International Scientific Conference on Economic and Social Development – “Socio Economic Problems of Sustainable Development” (Baku, 14-15 February 2019). Baku: VDEA – UNEC. – 1609 p. (WoS), https://apps.webofknowledge.com/full_record.do?product=WOS&search_mode=GeneralSearch&qid=7&SID=E302GLRranTdlNIBi6g&page=1&doc=2, 2019, s. 795-806
8. “Foreign Banks in Transition Economies in the Context of the Global Crisis: Current Trends, Risk Profiles and Impact Specificity on Systemic Stability”, J. Ponte (Italy, Florence), [doi: 10.21506/j.ponte.2019.6.9], [URL:http://www.pontejournal.net/mainpanel/abstract.php?TOKEN=gRkgF5411G&PID=PJ-H7A4L](http://www.pontejournal.net/mainpanel/abstract.php?TOKEN=gRkgF5411G&PID=PJ-H7A4L), 2019, Volume 75, Issue 6/1, s. 2-11
9. “Banking Business Internationalization in Developing Countries (Evidence from Azerbaijan and Ukraine)”, Financial and credit activity: problems of theory and practice (Xarkov, Ukraine), <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.206405>, 2020, Vol. 2, No. 33, s. 48-57
10. “International banking business and bank strategy: global trends and benchmarks for post-soviet states”, The Economic Annals-XXI (Kiyev, Ukraine), <https://doi.org/10.21003/ea.V185-03>, 2020, № 9-10, s. 27-38
11. “Multinational banks and the formation of debt-type economy in the countries of Central and Eastern Europe”, Globalization and its Socio-Economic Consequences. 21st International Scientific Conference (Zilina, Slovak Republic, 13rd-14th October, 2021). Zilina: University of Zilina, <https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2021/40/conte>

[nts/ contents.html](#), 2021, s. 2-10.

Dissertasiyanın müdafiəsi 30 iyun 2025-ci il saat 15:00 Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində İqtisadi Araşdırmalar Elmi Tədqiqat İnstitutunda fəaliyyət göstərən FD 1.11 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında (www.unec.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 19 iyun 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 23.05.2025
Kağızın formatı: 60x84 ^{1/16}.
Həcmi 1 ç.v. (44117 işarə)
Tiraj 100.

*“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.
Əlaqə üçün: capevi@internet.ru Tel.: +994552012809*